

ZINĀTNISKIE IZDEVUMI

PĒTĪJUMS UN STĀSTS

Inese Stūre
Jūrmalciema aizjomu ainavas stāsts
To Štrandkrug zvejības zemnieku landšafits
 Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 112 lpp.

Vispirms nosaukta konkrēta vieta pie Baltijas jūras — Jūrmalciems, kur, tāpat kā citur šajā piekrastē, ainavā valda jūra, vējš, smiltis, kāpas, priežu mežs, mijoties ar cilvēku dzīvesvietām. Taču ainavā uzmanību piesaista izteikta īpatnība, kas vizuāli izpaucas kā savdabīgs, it kā rotaļīgs zemes virsmas saposmojums (to veido daudzie smilšu vaļņi un to ieskautie pazeminājumi — aizjomi) ar sazarotu ceļu tīklu starp aizjomiem un mājvietām, kas saglabājušās šajā ciemā. Ja, staigājot pa ciemu, redzamas tuvuma objektu aprises un telpiskais ritms, tad skatījumā no putna lidojuma ainava veido īpatnēju, neregulāru apveidu šūnu rakstu. Par ko šie vizuālie iespaidi stāsta?

Plašākā skatījumā — Jūrmalciema aizjomu ainava ir ne tikai savdabīga, bet arī (pat vairāk) Latvijai unikāla ainava. Par tās dabu, vēsturi un cilvēkiem savlaik rakstījis J. Janševskis, bet B. Laumanes darbos atrodami Piekrastes toponīmu skaidrojumi. Ceļojumā pa Kurzemi īpatnējos dumbierus (I. Stūre iz-

vēlējās vārdu *aizjoms*) saskatīja I. Ziedonis. Taču I. Stūres pētījums rada interesi ar to, ka Jūrmalciema ainava skatīta kā veselums, kopumā skaidrojot tās veidošanos, attīstību un pārmaiņas laika gaitā. Par to arī stāsta pagājušā gada nogalē iznākusi grāmata.

Vispirms — par pašu pētījumu. Saturiski un metodiski tas attiecas vienlīdz uz ainavu vēsturi, ainavu ekoloģiju, kultūrģeogrāfiju un cilvēcisko ģeogrāfiju. Savā būtībā tas ir starpdisciplinārs pētījums. Šis ir gadījums, kad pētāmais objekts, proti, pati ainava kā dabas un sabiedrības/cilvēku mijiedarbības izpausme konkrētā vietā un laikā, kā veselums it kā pats nosaka nepieciešamo pētījuma saturu un apjomu, arī lietojamās metodes. Tādēļ likumsakarīgi, ka starpdisciplināritāti nodrošina konkrētā pētījuma veicējs, šajā gadījumā tā ir I. Stūre.

Pētījumā plaši izmantoti dažādi avoti — publikācijas, kas attiecas uz dažādiem laikiem, arhīvu materiāli, senas kartes, intervijas ar konkrētajā ainavā dzīvojošiem cilvē-

kiem. Tas lasītājam ļauj it kā iedzīvoties šajā ainavā, turklāt — ne tikai šodienā, bet arī aizgājušajos laikos.

Taču īpašais informācijas avots ir pati ainava — kā vieta, kā reāla telpa, tādēļ nozīmīga pētījuma daļa ir dažādie lauka pētījumi. Blakus fona apstākļu raksturojumam dota, piemēram, detaliska aizjomu izplatības un pašreizējā stāvokļa analīze (klajie un laika gaitā ar krūmiem un mežu aizaugušie aizjomi u.c.), veikti atsevišķu aizjomu uzņēmējumi, kas palīdz iegūt skaidru priekšstatu par to aprisēm, kā arī veikta atsevišķu smiltis atrasto artefaktu padziļināta analīze (koksnes absolūtā vecuma noteikšana ar radioaktīvā oglekļa metodi).

Kā redzams, pētījumā izmantotie avoti ir visai atšķirīgi. Ja arhīvos saglabājas gadsimtiem veci dokumenti, tad dabā spēcīgāk izteiktā un vieglāk uztveramā informācija attiecas uz tagadni. Taču tas nenozīmē, ka ainava tāda ir bijusi vienmēr. Par laika gaitā notikušajām pārmaiņām apkārtējā ainavā var liecināt vienīgi dažādās saskatāmās zīmes, kas veidojušās agrāk, citā laikā un savā ziņā pašreiz ir asinhronas. To saskatīšana un skaidrošana ir pētnieka uzdevums.

Tikai sapludinot vienā veselumā dažādos vēstures avotu faktus un stāstus ar lauka pētījumos iegūto reālo informāciju par konkrētām vietām, mēs varam tuvoties ainavas stāstam, kas savā būtībā ir holistisks, bet arī varbūtīgs, jo saistīts ar pētnieka personības izpausmēm. Tas nozīmē, ka stāsti par vienu un to pašu vietu, par vienu un to pašu ainavu var būt atšķirīgi.

Tātad par I. Stūres piedāvāto stāstu par Jūrmalciema aizjomu ainavu, tas ir, par pašu grāmatu.

Vispirms uzmanību piesaista apakšvirsraksts — *To Štrandkrug zvejības zemnieku landšafts*, kas modernam lasītājam var šķist vismaz nesaprotams. Taču tam ir dziļāka jēga, jo ļauj skaidrāk sajust pagātnes klātbūtni, kā arī notikušo pārmaiņu mērogus laika skatījumā.

Grāmata strukturēta četrās lielās nodaļās (tekstā tās nav numurētas): (1) Ainava kultūrģeogrāfijā, (2) Kas ir aizjomi? (3) Aizjomu vieta un cilvēki, (4) Aizjomu ainavas aizsardzība. Katra no tām dalīta sīkāk, anotējot nodaļas saturu. Tāds paņēmieni ļauj izsekot teksta kopējai struktūrai, kā arī atrast motīvus, kas tā vai citādi atkārtojas dažādās nodaļās. Pēc apjoma plašākā ir (3) nodaļa, kas satur bagātīgu faktu materiālu un ir pamats visam stāstam par Jūrmalciema aizjomu ainavu kā veselumu, tās veidošanās cēloņsakarībās un pastāvēšanas pretrunās. Savrup no konkrētās ainavas izpētei veltītajām nodaļām stāv (1) nodaļa "Ainava kultūrģeogrāfijā", kas satur galvenokārt tematam atbilstīgo zinātnisko publikāciju apskatu, sniedz ieskatu problēmu un ideju modernajā pasaulē. Acimredzot konkrētā pētījuma uzstādījumam šī nodaļa bijusi nepieciešama. Jāatzīst, ka pēc grāmatas izlasīšanas radās vēlme uzzināt, kā I. Stūre pati vērtē sava pētījuma rezultātu apskatīto ideju un teoriju kontekstā. Taču tas varbūt jau ir cits stāsts.

Uzmanību piesaista dažādie rakstības stili, kas tekstā mijas un kas savā ziņā raksturo divus atšķirīgus skatījumus uz ainavu. Vispirms tas ir skatījums uz ainavu caur faktu prizmu. Tekstā valda racionālais, akadēmiskiem pētījumiem tradicionālais stils, vai tas attiecas uz dabas apstākļu, dabas komponentu aprakstiem, vai uz vietas vēstures raksturojumiem, arhīva materiālu analīzi. Otrs skatījums uz ainavu saistīts ar reālās ainavas (ar vietvārdu!) uztveri, tātad arī cilvēku klātbūtni. Tādēļ tekstiem raksturīgs stāstošais stils, ar emocionālu pieskaņu, vai tas būtu stāsts par to, kā citi dažādos laikos uztvēruši ainavu, ko tajā saskatījuši, vai arī — tas ir I. Stūres stāsts par to pašu.

Iespējams, ka minētā dažādība ir objektīva, ja citādi nav iespējams runāt par atšķirīgiem skatījumiem uz ainavu — kā uz faktu ainavu un kā uz reālo ainavu. Iespējams arī, ka tas ir I. Stūres izvēlētais paņēmieni, kā aktivizēt lasītāja interesi par Jūrmalciema

ainavu. Tā vai citādi, tas ir jautājums, par ko jādomā pētniekiem un rakstītājiem.

Kā jau minēts, pētījums balstās uz plaša faktu materiāla, tajā skaitā publicēto avotu studijām. Tādēļ tekstā ļoti daudz atsauču, kas lielākoties ir motivētas. Taču vietām tās pār-mērīgas, saskaldot tekstu un traucējot sekot pašas autorei domu gaitai.

Grāmatā uzmanību piesaista daudzie citāti, vietumis visai apjomīgie (piemēram, 23. lpp., 83.–84. lpp.). Tos varētu vērtēt divējādi. No vienas puses, šodienas lasītājam dota iespēja iepazīt senākus tekstus, kas nav tik viegli pieejami, iejusties aizgājušo laiku domāšanā un valodā. No otras puses, tie, iespējams, pilda kādu noteiktu funkciju autorei domu gaitā.

Vēl jāatzīmē, ka grāmata ir labi ilustrēta. Tajā redzami seno karšu fragmenti, autorei sastādītās oriģinālās kartes, zīmējumi un fotoattēli — senie un mūsdienu, kas kopumā sniedz vizuālo informāciju par Jūrmalciema ainavu. Jāatzīmē arī veiksmīgais grāmatas vāka noformējums.

Katram pabeigtam pētījumam ir vismaz divas nozīmes. Proti, tas noslēdz zināmu etapu pētnieka dzīvē un arī — rosina pārdomas par noieto ceļu un par problēmām, kas atklājas pētījuma gaitā un kuru izvērtējums var būt labs ceļvedis citiem pētniekiem jau citās vietās. Sevišķi svarīga šī pēcietekme var būt I. Stūres pētījuma sakarā, tā starpdisciplinārās ievirzes dēļ, kas paver plašas iespējas kultūrainavu pētījumos.

Minēšu tikai dažas problēmas, turklāt pārāk neiedziļinoties. Taču manas pārdomas vērstas nākotnē sagaidāmo pētījumu virzienā.

(1) Vispirms, par vietu un laiku, par telpu un laiku ainavās. Tas ir gan filosofiskas dabas jautājums, gan arī metodes jautājums. Tradicionālā pieeja ir šāda: ainavu kā vietu/telpu pēta ar dabaszinātņu metodēm, bet ainavas laiku raksturo, balstoties uz vēsturiskās informācijas avotiem (kas var būt fragmentāri un paver plašas iespējas iztēlei). Taču ainava

pastāv un attīstās telpaikā, tā vienlaikus ir sena un mūsdienīga. Tā varētu būt cita pieeja kultūrainavu pētījumos, kas ļautu pārvarēt telpas un laika nošķirtību. Starpdisciplināro pētījumu uzdevums būtu meklēt atbilstošu metodoloģisko nodrošinājumu.

(2) Uzmanības vērts ir varas motīvs, kas dažādos skatījumos atklājas I. Stūres darbā. Galvenā uzmanība pievērsta muižas varai (politiskai, ekonomiskai, sociālai), tās atspoguļojumiem jeb projekcijai ainavā. Būtisks jautājums — kā, ar kādu mērauklu vērtēt senās varas izpausmju nozīmi šodienas ainavas kontekstā? Ko tās izskaidro pētītajā Jūrmalciema ainavā? Jādomā, ka vietu studijās, konkrēto kultūrainavu pētījumos interesants var būt varas motīva paplašinājums: runa ir par varas līmeņiem, varas nesējiem, varas izpausmēm un atspoguļojumiem ainavas struktūrā. Starp citu, var runāt arī par pētnieka varu, kas izpaužas metožu izvēlē, informācijas interpretācijā. Raugoties pagātnē, iespējams runāt par vietējo iedzīvotāju varu — tā izpaužas kā spēja pārvaldīt īpatnējos apstākļus, kas svešiniekam dažkārt šķiet nepārvarami. Šodienas apstākļos tā var būt tūrisma vara un dabas aizsardzības vara.

(3) Viena no sadaļām I. Stūres grāmatā saucas "Svešinieka skats" (80.–86. lpp.), kas piesaistīja uzmanību. Radās jautājums — kas ir svešinieks? Vai tas ir senāko vai jaunāko laiku ceļinieks vai pētnieks, vai kāda konkrēta laika varas pārstāvis. Tas varētu būt arī vietējais Jūrmalciema iedzīvotājs, cilvēks, kas šodien dzīvo pagātnes ainavā un ar savu darbu nav piedalījies tās veidošanā, radīšanā. Viņam var būt citas prasības pret ainavu kā savu dzīvesvidi, par ko raksta arī I. Stūre. Manuprāt, svešinieka piesaukšana norāda vien uz to, ka patiesībā runa ir par cilvēka klātbūtni, cilvēka lomu ainavās. Kāda tā ir — par to ainavu pētījumos jābūt skaidrai pozīcijai, kas atspoguļojas pieejās, metodēs un vērtējumos (sk. iepriekš — par varu). Tas būtībā ir jautājums par skatu no malas (svešinieka

skats) un skatu no iekšienes, dzīvojot ainavā (iemītnieka skats).

(4) Īpaša problēma Latvijā ir ainavu aizsardzība, konkrēti — arī Jūrmalciema aizjomu ainavas aizsardzība. Apiet to nav iespējams, un I. Stūre tam veltījusi atsevišķu nodaļu, gan norādot, ka darbs “nav aizsardzības plānošanas dokuments”. Neapšaubāmi, tā ir šodienas aktualitāte, vēl jo vairāk to apstiprina apstākļi, ka Jūrmalciemam ir izstrādāts jauns apbūves plāns. Tādēļ par reālās Jūrmalciema ainavas aizsardzības nepieciešamību un paņēmieniem jārīko plaša diskusija.

Jāņem vērā, ainavu aizsardzība ir problēma, kas nav atrisināta Latvijā kopumā. Tā skar plašu jautājumu loku — par izpratni un attieksmēm, par teorētiskām nostādnēm, par zinātnisko pētījumu lomu, par tiesību aktiem, kas attiecas uz dabas un kultūras pieminekļu aizsardzību, par kultūrainavu aizsardzības praksi.

Pašreizējie priekšstati par ainavu aizsardzību lielā mērā balstās skatījumā uz ainavu caur faktu ainavas prizmu. To atspoguļo arī I. Stūres piedāvātā vērtību pieeja (4. tabula, 92.–95. lpp.). Patiesi, nosauktās vērtības ir neapstrīdamas un piemīt Jūrmalciema ainavai, bet vienlaikus — arī visām Piekrastes ainavām. Rodas jautājums — vai vērtību kopums rada kādu jaunu ainavas vērtību vai ainavas virsvērtību, kas ļautu motivēt konkrētās, reālās ainavas aizsardzības nepieciešamību. Varbūt šī virsvērtība ir ainavas unikālitate, tās mantojuma nozīme? Jau minēts, ka Jūrmalciema ainavu veidojušas citas paauzdes, bet pašreizējiem iemītniekiem var būt visai atšķirīgas saiknes ar ainavu (īpašumu mantinieki, ienācēji no citurienes, pilsētnieki utt.), kā arī atšķirīgi priekšstati par dzīvošanu tajā. Atkal atgriežamies pie jautājuma par svešinieku un savējo (attiecībā pret ainavu), par skatu no malas un skatu no iekšienes.

Ideālā gadījumā attiecībā uz Jūrmalciema aizjomu ainavas aizsardzību iespējams šāds risinājums. Vispirms jāvienojas par ainavas nozīmi, tad ainavas struktūra jāizvērtē tie-

ši aizsardzības nepieciešamības un iespēju skatījumā, skaidri nosakot aizsardzības mērķus, kas vienlaikus ietver izmantošanas un pārvaldības paņēmienus. Tad — sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem par ainavas mantojuma nozīmi (tās var būt ilgstošas), meklējot to ainavas tēlu (varbūt ainavas stilu), kas ļautu savietot senās iezīmes ar jaunajām (vietumis tas jau noticis spontāni). Tāda pieeja, iespējams, ļautu labāk saskaņot aizsardzības un attīstības mērķus, racionāli runājot par ainavas pārvaldību.

Turpmākā Jūrmalciema ainavas attīstība varētu būt jauna līdzsvara meklējums, kur vienlīdz nozīmīga loma ir iedzīvotājiem (skats no iekšienes) un plānotājiem (skats no malas).

Viss iepriekš teiktais apliecina, ka I. Stūre paveikusi vērā ņemamu darbu. Par to liecina pieeja pētījumam, plašais izmantoto avotu klāsts, to interpretācijas, ieinteresētā attieksme pret vietējiem iedzīvotājiem, viņu iesaiste pētnieciskajā procesā. Pētījums ir pirmais kopskats uz Jūrmalciema aizjomu ainavu. Tas, ka uzrakstītā grāmata rosina domāt par kultūrainavu pētījumiem plašākos kontekstos, patiesībā ir sava veida pievienotā vērtība.

Daži vārdi, atgriežoties pie grāmatas nosaukuma “Jūrmalciema aizjomu ainavas stāsts”. Kas tad isti ir šis stāsts? Vispirms tas ir pētnieka, vērotāja, šajā gadījumā I. Stūres skats un stāsts, tas ir skats uz ainavu no malas, no dažādiem redzespunktiem. Neatstāj sajūta, ka reālā Jūrmalciema ainava, dzīvojot savu dzīvi, it kā stāv aiz muguras pētījuma autorei un mazliet mistiskā veidā stāsta savu stāstu — par laikiem un cilvēkiem šajā vietā.

Gribētu novēlēt I. Stūrei turpināt izziņas ceļu, bet zinātkāram lasītājam, izmantojot grāmatā aprakstītos faktus, notikumus, skaidrojumus, savas zināšanas un iztēli, — veidot savu stāstu par Latvijai unikālo ainavu.

Aija Melluma,
LZA korespondētājlocekle